

dr hab. inż. Katarzyna Antosik, prof. uczelni

Siedlce, dn.05.10.2024

Wydział Nauk Medycznych i Nauk o Zdrowiu

Instytut Nauk o Zdrowiu

Uniwersytet w Siedlcach

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr Justyny Zwolińskiej pt.: „*Postawy konsumentów wobec dobrostanu zwierząt hodowlanych jako determinanta rozwoju dobrowolnych systemów znakowania żywności*”

wykonanej w Instytucie Nauk o Żywieniu Człowieka, Szkoły Głównej Gospodarstwa

Wiejskiego w Warszawie

pod kierunkiem dr hab. Sylwii Żakowskiej-Biemans, prof. SGGW

Podstawa wykonania recenzji

Podstawą sporządzenia recenzji było pismo Przewodniczącego Rady Dyscypliny Technologia Żywności i Żywienia Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, prof. dr hab. Mirosława Słowińskiego z dnia 1 sierpnia 2024 roku oraz rozprawa doktorska mgr Justyny Zwolińskiej.

Recenzja została wykonana zgodnie z wymaganiami określonymi w Ustawie z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2003 r. nr 65 poz. 595 z późn. zm.) oraz przepisami wprowadzającymi ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z dnia 3 lipca 2018 roku (Dz.U. z 2018 r. poz.1669 z późn. zm.).

Ocena zasadności wyboru tematu rozprawy

Obserwowana od kilku lat rosnąca świadomość i wiedza konsumentów na temat wpływu żywienia na stan zdrowia przyczynia się do wzrostu zainteresowania żywnością sprzyjającą zachowaniu dobrego samopoczucia. Jednym z czynników warunkujących wybór żywności jest jej wysoka jakość. W przypadku produktów pochodzenia zwierzęcego zachowanie bezpieczeństwa i utrzymanie powtarzalnej, wysokiej jakości jest istotnym, ale jednocześnie złożonym zadaniem. Są to bowiem produkty żywnościowe wymagające szczególnej kontroli, zarówno na etapie chowu i hodowli, sposobu pozyskania i przetwarzania surowca jak i metody pakowania, dystrybucji oraz przechowywania. Coraz częściej podejmowane są badania wpływu dobrostanu zwierząt na jakość wytwarzanej żywności. Niewątpliwie, dla części konsumentów podwyższony dobrostan stanie się

istotnym kryterium wyboru. Możliwość świadomego wyboru produktów pochodzenia zwierzęcego, biorąc pod uwagę stopień poszanowania dobrostanu zwierząt, mogłoby zapewnić odpowiednie oznakowanie takich produktów. Warto jednak podkreślić, że poprawa dobrostanu przyczynia się do poprawy zdrowotności zwierząt i lepszej produktywności, ale jednocześnie wiąże się ze znacznymi kosztami. Być może dobrym rozwiązaniem będą zrównoważone systemy produkcji. Wskazana jest także edukacja społeczna dotycząca rzeczywistych potrzeb zwierząt i poszanowania ich dobrostanu, przy zapewnieniu bezpieczeństwa żywnościowego.

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska Pani mgr Justyny Zwolińskiej pt.: *„Postawy konsumentów wobec dobrostanu zwierząt hodowlanych jako determinanta rozwoju dobrowolnych systemów znakowania żywności”* wpisuje się w nurt badań z zakresu nauk o żywności i żywieniu i stanowi uzupełnienie wiedzy w zakresie potrzeb i oczekiwań konsumentów wobec dobrostanu zwierząt, a także w zakresie badań nad uwarunkowaniami jakości produktów pochodzenia zwierzęcego. Biorąc pod uwagę fakt, że Polska jest jednym z głównych producentów i importerów żywności pochodzenia zwierzęcego w Unii Europejskiej oraz coraz większe wymagania konsumentów i zainteresowanie możliwością znakowania produktów uwzględniającego poziom dobrostanu, podjęte badania przez Doktorantkę uważam za w pełni uzasadnione i interesujące, zarówno z punktu widzenia naukowego jak i aplikacyjnego.

Ocena formalna pracy

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska jest monografią, w skład której wchodzi następujące rozdziały: wstęp; cel pracy (obejmujący zakres i strukturę pracy oraz metody badań); część teoretyczna obejmująca przegląd piśmiennictwa; wyniki badań własnych i ich omówienie; dyskusja wyników; podsumowanie i wnioski; literatura; spis tabel i rycin oraz załączniki. W początkowej części pracy umieszczono oświadczenia promotora i autora rozprawy doktorskiej, podziękowania, streszczenie w języku polskim i angielskim, a także spis treści. Praca obejmuje 424 stron maszynopisu, w tym 96 stron załączników i 30 stron wykazu piśmiennictwa zawierającego 437 pozycji oraz 56 aktów prawnych.

Struktura rozprawy jest zgodna z wymogami formalnymi edycji rozpraw doktorskich, natomiast w moim przekonaniu, tak duża ilość podrozdziałów powoduje, że spis treści jest mało czytelny i przejrzysty. Praca napisana jest poprawnie, aczkolwiek zdarzają się niezręczne sformułowania językowe, skróty myślowe i błędy interpunkcyjne, które w większości mają charakter redakcyjny i nie obniżają wartości merytorycznej pracy, a które z obowiązku recenzenta wymienię w dalszej części recenzji.

Zastosowany warsztat metodyczny jest właściwie dobrany do realizacji założonego celu badań. Materiał do badań był dobrany prawidłowo pod względem przydatności analitycznej, aczkolwiek występują pewne niejasności i spostrzeżenia, które zostaną przedstawione przy ocenie merytorycznej rozdziału „Cel pracy” obejmującego zakres pracy, metody badań i strukturę pracy. Na szczególną, wartą podkreślenia uwagę zasługuje fakt, iż manuskrypt zawiera nie tylko część teoretyczną i empiryczną, ale także aplikacyjną, a Doktorantka przeprowadziła szerokie badania jakościowe oraz ilościowe, co świadczy o pracowitości i naukowym podejściu mgr Justyny Zwolińskiej do realizacji pracy doktorskiej.

Ocena merytoryczna rozprawy doktorskiej

Wybór tematyki pracy doktorskiej mgr Justyny Zwolińskiej należy uznać za uzasadniony, ponieważ dotyczy istotnych i aktualnych dla konsumenta zagadnień badawczych. Wyniki recenzowanej pracy wskazują na kierunek rozwoju sektora produkcji żywności pochodzenia zwierzęcego, który powinien uwzględniać opinię społeczną w kwestii dobrostanu zwierząt, oczekiwań dotyczących jakości żywności oraz tworzenia dobrowolnych systemów znakowania żywności informacją o dobrostanie zwierząt gospodarskich (DZG). Ponadto przedstawione wyniki badań mogą stanowić przekaz dla tej części społeczeństwa, która nie jest związana z rolnictwem czy hodowlą zwierząt. Obserwowany także brak porozumienia pomiędzy specjalistami w zakresie produkcji zwierzęcej oraz potencjalnymi konsumentami powoduje, że istnieje potrzeba edukacji młodych pokoleń w tym zakresie.

We „*Wstępie*” Autorka uzasadnia celowość przeprowadzenia badań, podkreślając znaczenie poznania i zrozumienia postaw polskich konsumentów wobec DZG, preferowanego przez nich sposobu informowania o tym atrybucie żywności, a także intencji zakupu produktów z oznaczeniem informującym o dobrostanie zwierząt.

W kolejnym rozdziale „*Cel pracy*” Autorka najpierw dokonała opisu celu badań, sformułowała hipotezy badawcze, następnie przedstawiła zakres pracy i metody badań a na końcu strukturę pracy. Uważam, że po rozdziale *Wstęp* Doktorantka powinna kontynuować uzasadnienie podjęcia tematu na podstawie przeglądu literatury, co czyni dopiero po omówieniu zakresu i struktury pracy oraz metod badań. W mojej opinii takie rozwiązanie (bez podanych najpierw informacji wprowadzających czytelnika w zagadnienie) utrudnia dokładne zrozumienie celu i zakresu badań oraz postawionych w pracy hipotez badawczych.

Do zrealizowania celu badawczego sformułowano jedną hipotezę główną oraz cztery hipotezy szczegółowe. Doprecyzowania wymaga sformułowanie „.....z uwagi na postawy wobec dobrostanu zwierząt i postrzeganie jego wpływu na atrybuty żywności” zawarte w hipotezie głównej. O jakie

atributy żywności chodzi – technologiczne, rynkowe, społeczne? Szczególnie, że nie zostało to wyjaśnione ani w tym rozdziale ani wcześniej we *Wstępie*. Ponadto, nie można do końca zgodzić się z postawioną hipotezą 4, że „Obowiązujące przepisy prawa nie gwarantują realizacji wysokich standardów dobrostanu zwierząt gospodarskich w wystarczający sposób”. Aktualnie, w celu poprawy dobrostanu zwierząt warunki chowu i hodowli, transportu i uboju są regulowane przez odpowiednie przepisy prawne – polskie jak i UE, a za ich nieprzestrzeganie nakładane są kary (m.in. Ustawa o ochronie zdrowia zwierząt, czy Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi w sprawie szczegółowych warunków i szczegółowego trybu przyznawania i wypłaty pomocy finansowej w ramach schematów na rzecz dobrostanu zwierząt w ramach Planu Strategicznego dla Wspólnej Polityki Rolnej na lata 2023–2027). Ponadto, w Polsce funkcjonują systemy produkcji wysokiej jakości żywności jak QMP czy PQS, a producenci mogą ubiegać się o dopłaty do dobrostanu zwierząt. To nie przepisy nie gwarantują wysokich standardów dobrostanu tylko raczej same podmioty zajmujące się produkcją zwierzęcą - rolnik, producent, pracownik ubojni.

Na podkreślenie zasługuje szeroki zakres badań i kompleksowy charakter ocenianej pracy, w tym część aplikacyjna stanowiąca rekomendacje dotyczące tworzenia dobrowolnych systemów znakowania żywności informacją o DZG.

W podrozdziale „*Metody badań*” Autorka omówiła schemat badań jakościowych i ilościowych, dokonała charakterystyki grupy badawczej oraz szczegółowego opisu metod badawczych. Wykorzystane podczas realizacji pracy metody i narzędzia badawcze, zgodnie z koncepcją badań analityczno - eksploracyjnych są aktualne, poprawne i nie budzą zastrzeżeń. Przeprowadzone badania należy uznać za kompleksowe. Na podkreślenie zasługuje bardzo szeroki zakres badań, pracochłonność zastosowanych metod (zogniskowany wywiad grupowy, CAWI, conjoint choice based) oraz duże zdolności organizacyjne Autorki. Brakuje natomiast szczegółowego opisu przyjętego sposobu analizy statystycznej wyników i zastosowanych testów weryfikujących uzyskane dane – a w tabelach zamieszczonych w rozdziale dotyczącym omówienia wyników prezentowane są efekty przeprowadzonych testów niezależności.

Spostrzeżenia i uwagi odnośnie zakresu pracy i opisu metod badań:

- Czym podyktowane były kryteria rekrutacyjne w etapie 2 (badania pierwotne)? Dlaczego przyjęto wiek 20-35 lat? Czy były to osoby przypadkowe, zajmujące się produkcją zwierzęcą, czy np. członkowie organizacji pozarządowych zajmujących się ochroną zwierząt?
- Czy scenariusz dyskusji obejmował prezentację statystyk dotyczących aktualnego stanu chowu i hodowli zwierząt gospodarskich w Polsce?

- W scenariuszu moderacji badania jakościowego doprecyzowania wymaga pytanie „Czy Państwa zdaniem są miejsca, które lepiej zapewniają dobrostan zwierząt gospodarskich” – lepiej niż co? lepiej niż gdzie? w jakiej skali?
- Czy respondenci znali dokładnie przepisy prawa? Dla przykładu kastracja jest dozwolona z uwagi na zachowanie jakości produktów – brak tej wiedzy mógłby wpłynąć na udzielone odpowiedzi na pytania zawarte w kwestionariuszu
- Pytanie nr 9 w kwestionariuszu badania ilościowego powinno być raczej wprowadzone jako pytanie nr 4
- Niektóre pytania zawierają niepotrzebne informacje, np. w pytaniu nr 28 stwierdzenie 11, czy pytanie nr 29 kwestionariusza badania ilościowego - stwierdzenia 3, 6, 7, nie mają uzasadnienia bowiem nie dotyczą przedmiotu badań czyli dobrostanu zwierząt hodowlanych
- Wątpliwości budzi stwierdzenie w pytaniu 27 „Ludzie są zdrowsi spożywając żywność pochodzącą od zwierząt gospodarskich mających zapewniony dobrostan”. O jakim wpływie na zdrowie mówi Doktorantka? Czy traktować żywność pochodzącą od zwierząt o wysokim dobrostanie jako żywność funkcjonalną? Zdaniem recenzenta sugerowanie, że żywność od takich zwierząt wpływa na poprawę zdrowia nie jest poparte dowodami naukowymi.
- Niefortunne sformułowanie „osoby mające chów zwierząt”
- Błąd stylistyczny w tytule kwestionariusza wykorzystanego w badaniu ilościowym (str.329)
- Literówki – str. 17, 23

W kolejnych rozdziałach (2-6) Autorka kontynuuje uzasadnienie wyboru tematu na podstawie dostępnego piśmiennictwa oraz przedstawia problematykę badawczą rozprawy, skupiając się głównie na genezie pojęcia „dobrostan zwierząt”, ocenie funkcjonowania prawa dotyczącego dobrostanu zwierząt gospodarskich i postaw konsumentów wobec DZG oraz charakterystyce systemów znakowania żywności informacją o dobrostanie zwierząt. Na podkreślenie zasługuje trafny dobór licznych pozycji piśmiennictwa (oprócz rozdziału 4), w większości w języku angielskim. Duża liczba zacytowanych prac naukowych, opublikowanych w wysokiej rangi czasopismach, świadczy o bardzo dobrym przygotowaniu teoretycznym Doktorantki i dużym zakresie wiedzy z omawianego zagadnienia. Warto natomiast postawić pytanie, czy zdaniem Autorki wysoka świadomość konsumenta wobec dobrostanu zwierząt i produkcji zwierzęcej to faktycznie efekt dbałości o jakość i bezpieczeństwo żywności, czy raczej medialnych kampanii prowadzonych przez organizacje pozarządowe, zajmujące się ochroną zwierząt, nagłaśniające problemy DZG?

Uwagi do teoretycznej części pracy:

- Str.36 – styl – powinno się użyć zwrotu „podczas uboju”, a nie „w uboju”?

- Str. 47 – Doktorantka podaje: „*Chociaż są to różne koncepcje, istnieją między nimi współzależności i obie są istotne dla kształtowania polityki*” – proszę o wyjaśnienie jaką politykę miała na myśli Autorka?
- Str. 63 – niefortunne sformułowania: „*zespół napięcia u świń*” – raczej zespół (syndrom) stresu u świń, tzw. PSS - oraz „*rodzinne rasy i linie*” – powinno być rodzime rasy i linie
- Str. 61 -70 – zdaniem recenzenta, większość wytycznych przedstawionych w rozdziale 3.3 zawarta jest także w przepisach dotyczących hodowli, postępowania ze zwierzętami i produkcji żywności nie ekologicznej, a chów na wolnym wybiegu wcale nie musi dotyczyć produkcji ekologicznej. Dlatego też, z uwagi na pewne ograniczenia, nie zgadzam się z Autorką, że każda produkcja ekologiczna zapewnia wysoki dobrostan zwierząt – szczególnie, że przepisy prawne w tym aspekcie nie są precyzyjnie uregulowane. Nie można zatem uznać, że logo „eurolisć” na produktach będzie tożsame z wysokim dobrostanem zwierząt.
- Str. 71-92 (rozdział 4) –w większości autorka przywołuje dane nieaktualne tj. z 1960, 1987, 1993, 1994, 2000, 2001, 2003 czy 2007 roku
- Czy Doktorantka jest w stanie odpowiedzieć na ile omówione systemy znakowania żywności są dobrowolne, a na ile obligatoryjnie wprowadzane przez duże sieci handlowe?
- Literówki – str. 46, 49, 59, 63, 75, 107

W rozdziale „*Wyniki badań własnych i ich omówienie*” w formie tabel i rycin przedstawiono rezultaty przeprowadzonych badań. Sposób prezentacji wyników jest prawidłowy. Należy podkreślić, iż rozdział ten był trudny do opracowania, z uwagi na dużą ilość wykonanych analiz i w związku z tym sporą ilość danych liczbowych. Przedstawione badania są dość obszerne, wymagające od czytelnika większej koncentracji, aczkolwiek razem tworzą spójną całość. Niemniej jednak mam kilka spostrzeżeń i uwag odnośnie tego rozdziału:

- Czy ocenianą wiedzę respondentów można uznać za obiektywną? Warunki widziane oczami hodowcy są zupełnie inne niż wyobrażenia przypadkowych konsumentów, którzy w większości nigdy nie widzieli obory, chlewni czy kurnika. Czy respondenci nie kierowali się zatem jedynie wymiarem etycznym lub na podstawie publicznie głoszonych tez obrońców zwierząt? Na ile znany był respondentom aspekt prawny i naukowy?
- Str. 123 – co oznacza sformułowanie „*sztuczne pasze*” i jakie zdaniem Doktorantki są „*pasze wolne od GMO*”?
- Brak spójności i błędne odniesienie omawianych wyników do tabel w załączniku 3. Dla przykładu, autorka na str. 139 odnosi się do Tabeli 3 w załączniku, natomiast załącznik 3 zawiera tabele od 36 do 114.

Przeprowadzona przez Doktorantkę dyskusja wyników (Rozdział 8) została wykonana na dobrym poziomie naukowym. Autorka dokonała omówienia uzyskanych wyników odnosząc je tam, gdzie to możliwe, do analogicznych wyników uzyskanych przez innych badaczy. Uważam, że Pani mgr Justyna Zwolińska dokonała trafnego doboru wielu cennych pozycji piśmiennictwa by skomentować wyniki badań własnych. Sposób, w jaki Autorka dokonała opracowania tego rozdziału świadczy o Jej dużej znajomości piśmiennictwa oraz umiejętności analitycznego myślenia. W tej części pracy Doktorantka również nie ustrzegła się drobnych błędów stylistycznych i interpunkcyjnych.

W kolejnym rozdziale „*Podsumowanie i wnioski*” w oparciu o uzyskane wyniki i ich dyskusję Doktorantka sformułowała 7 stwierdzeń i wniosków o charakterze poznawczym oraz 22 rekomendacje dotyczące tworzenia dobrowolnych systemów znakowania żywności informacją o dobrostanie zwierząt gospodarskich. Uważam, że przeprowadzona przez mgr Justynę Zwolińską weryfikacja hipotez badawczych została wykonana na dobrym poziomie, pomimo tak obszernego zakresu pracy. Przeprowadzone przez Doktorantkę badania oraz uzyskane efekty mogą stanowić podstawę do dalszych badań nad postawami i oczekiwaniami konsumentów wobec dobrostanu zwierząt i żywności wysokiej jakości.

Uwagi do rozdziału „*Podsumowanie i wnioski*”:

- Str. 274 - Niezrozumiałe zdanie: „/*stwierdzono zróżnicowanie w wartościowaniu powodów ważności DZG ze względu na płeć, wiek oraz miejsce zamieszkania*”
- Str. 274 – skrót myślowy – wg autorki „*naturalne żywienie*” oznacza „*bez antybiotyków, sztucznych dodatków i GMO*”. W przypadku żywienia zwierząt naturalne żywienie odnosi się raczej do wykorzystania zielonki, siana, surowców roślinnych.

Rozdział „*Literatura*” zawiera imponującą liczbę pozycji (437), z których większość to prace obcojęzyczne, opublikowane w wysokiej rangi czasopismach o zasięgu międzynarodowym. W pracy załączono także spis rysunków, tabel i wykresów oraz załączniki obejmujące scenariusz moderacji badania jakościowego oraz kwestionariusz wykorzystany w badaniu ilościowym. W przypadku tej części pracy nasuwa się pytanie w jakim celu Autorka dwukrotnie zamieściła spis tabel – na str. 321 i 346?

Wniosek końcowy

Podsumowując, pozytywnie oceniam przedstawioną mi do recenzji rozprawę doktorską mgr Justyny Zwolińskiej pt.: „*Postawy konsumentów wobec dobrostanu zwierząt hodowlanych jako determinanta rozwoju dobrowolnych systemów znakowania żywności*”, a przedstawione przeze

mnie uwagi do poszczególnych rozdziałów pracy nie pomniejszają jej wartości poznawczej i aplikacyjnej. Ponadto, niektóre z wniesionych uwag mogą mieć charakter dyskusyjny. Całość ocenianego opracowania świadczy o dobrej znajomości zagadnień będących przedmiotem badań Doktorantki. Warty podkreślenia jest fakt, iż przeprowadzone badania są nowatorskie, a uzyskane rezultaty stanowią podstawę do kontynuacji prac nad ustaleniem segmentów polskich konsumentów zainteresowanych zakupem produktów żywnościowych z oznaczeniem informującym o DZG.

Uwzględniając powyższe stwierdzam, że przedstawiona do oceny rozprawa doktorska Pani mgr Justyny Zwolińskiej pt.: „*Postawy konsumentów wobec dobrostanu zwierząt hodowlanych jako determinanta rozwoju dobrowolnych systemów znakowania żywności*” odpowiada wymaganiom i spełnia warunki stawiane pracom doktorskim, określone w Ustawie z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2003 r. nr 65 poz. 595 z późn. zm.) oraz przepisy wprowadzające– Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z dnia 3 lipca 2018 roku (Dz.U. z 2018 r. poz.1669). Stawiam zatem wniosek do Wysokiej Rady Naukowej Dyscypliny Technologia Żywności i Żywienia Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie o dopuszczenie Pani mgr Justyny Zwolińskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Kataryna Antosić